

УДК 398:811.163.41'282.4(439)
821.163.41.09-36:398(439)
Оригинални научни рад

Марија Илић

Балканолошки институт САНУ
joyce@verat.net

Фолклорна анегдота: између индивидуалног и колективног

– теренска истраживања Срба у Медини (Мађарска)* –

У раду се испитује циклус анегдота снимљених током теренског истраживања Срба из Медине (мађ. Medina, Мађарска), 2002. године. Предмет анализе су одлике ових наратива на основу којих се они могу сврстати у гранични усмени жанр између мемората и фабулата, као и модели прелаза аутобиографског сећања у фабулат, односно преласка из „индивидуалног“ у домен „колективног“.

Кључне речи: анегдота, хумор, етнолингвистика, наратив, меморат, фабулат, дискурс

Савремена теренска истраживања: фолклорна анегдота

Виталност анегдоте већ је уочена у савременим теренским истраживањима фолклора на Балкану и у свету.¹ У социјалним срединама где настају, ови комични наративи функционишу као усмени жанр између аутобиографског сећања и шаљиве приче. Предмет овог рада биће анегдоте снимљене у селу Медина (Мађарска) са српским информаторима. Испитиваће се наративне карактеристике ових анегдота, као и модели прелаза

* Овај рад је израђен у оквиру пројекта „Етничка и социјална стратификација Балкана“ (бр. 148011) који се реализује у оквиру Балканолошког института САНУ, а који финансира Министарство науке Републике Србије.

¹ Уп. Marta Blache, *The anecdote as a symbolic expression of the social and cultural milieu of journalists*, *Folklore* 110, 1/2, 1999; Евгенија Мицева, *Анегдота и виц у једном малом бугарском граду*, *Rad Saveza udruženja folklorista, XXXVII, Plitvička jezera* (1990), Zagreb, 1990, 345–348; Марија Илић, *Фолклорни текст у процесу заборављања*, *Гласник Етнографског института САНУ LIII, Београд, 2005, 321–335.*

аутобиографског сећања у фабулат, односно преласка из „индивидуалног“ у домен „колективног“.

У методолошком смислу, овај рад представља еклектички спој метода словенске етнолингвистике и англосаксонских метода квалитативног интервјуа и дискурс анализе, што је карактеристично за радове неформалне београдске групе етнолингвиста, окупљене око пројекта Балканолошког института САНУ.² Поред лингвистичких метода, у истраживању су упоредо коришћени радови јужнословенске и светске фолклористике који се баве хумористичним фолклорним формама и фолклорном анегдотом. Интердисциплинарна анализа показала се као неопходна за разумевање граничног усменог жанра попут анегдоте.

Теренски рад у Медини (Мађарска)

Етнолингвистичко истраживање српске популације обављено је у Медини (мађ. Medina, Толнска жупанија, јужна Мађарска) где су Срби изразито малобројна етничка група, од 6. до 9. децембра 2002. године.³ Наиме, у овом насељу живи неколико српских породица, заједно са ромском и мађарском популацијом.⁴ Током истраживања употпуњена је дијалектолошка слика српског говора у Медини. Према досадашњим истраживањима, говор Медине припада источнохерцеговачком (ијекавском) типу, као и говор барањских Срба, с тим што је рефлекс дугог „јата“ – једносложно *ие* (нпр. *диете*, *биелите*), а рефлекс „јата“ после *р* увек је екавски (*брег*).⁵ Наш дијалекатски материјал показује да се у савременом говору мединских Срба смењују екавски и ијекавски рефлекси „јата“, што указује на утицај стандардног језика српског радија, телевизије и штампе, које медински Срби прате.

² О основним методолошким поставкама словенске етнолингвистике уп. Светлана Толстая, *Славянская этнолингвистика: проблемы и перспективы*, Глас CCCXCIV Српске академије наука и уметности, Одељење језика и књижевности књ. 19, Београд, 2002, 27–36; за квалитативни интервју уп. интернет часописе Qualitative Inquiry и Forum: Qualitative Social Research.

³ Истраживачки тим у Медини чинили су Биљана Сикимић и Марија Илић (Балканолошки институт САНУ, Београд). Сви интервјуи су снимани на аудио-траке и чувају се у архиви Балканолошког института САНУ. Истраживање је финансијски подржала Српска самоуправа у Будимпешти.

⁴ О броју Срба у Мађарској на основу мађарских државних пописа уп. Mladena Prelić, *Etnički identitet: Srbi u Budimpešti i okolini*, докторска дисертација у рукопису, Београд, 2004.

⁵ Уп. Предраг Степановић, *Говори Срба и Хрвата у Мађарској: итокавско наречје*, Београд/Нови Сад 1986. Преглед досадашњих дијалектолошких истраживања српских говора у Мађарској дала је Софија Милорадовић, *Дијалектолошка и етнолингвистичка истраживања српске мањине*, Положај и идентитет српске мањине у југоисточној и централној Европи, Београд 2005, 299–314; S. Miloradović, *Srpski jezik u Mađarskoj*, Lingvističke aktuelnosti 10, 2003, www.public.asu.edu/~dsipka/LA.htm.

Што се етнолингвистичких и етнографских карактеристика заједнице тиче, поред обичаја везаних за *свињокољ*, *пударину* и *сахрану*,⁶ као специфична одлика локалне културе издваја се и круг анегдота везаних за Мединца Саву Сокића (1927-2004). Ове анегдоте су већ истраживане као извори за реконструкцију мединске свакодневице; том приликом су приложени транскрипти највећег броја снимљених наратива.⁷

Комичне наратије у интервјуу

Као полазна тачка за истраживање послужио је класичан етнолингвистички упитник,⁸ при чему је фаворизован полуинституционални интервју, који отвара простор за „причу“ (енг. *story telling*) самог информатора. Током разговора, Саво Сокић је показао изразиту склоност ка хумористичном дискурсу и, тако, утицао на то да почнем следити његову линију асоцијација и подстицати га на приповедање аутобиографских анегдота. Друга учесница у интервјуу, Савина кћер Савета, преузела је сложену комуникативну улогу: она је као информаторка одговарала на питања из упитника, „подстрекивала“ свог оца на приповедање и „преводила“ ми значење његових шала и локалних мединских израза. Током времена, интервју се претворио, мање-више, у монолог Саве Сокића, праћен сугестијама Савета Сокић и ретким потпитањима истраживача. У монолошкој наратији, Саво Сокић је спонтано и у континуитету приповедао аутобиографске анегдоте. Тако је дошло до хијерархијске инверзије комуникативних улога у интервјуу – од почетне „хегемоније истраживача“ до „хегемоније информатора“.⁹

Сегментација дискурса: почетак наратије

На приповедање анегдота Саву су испрва асоцирала нека моја питања. Тако, на пример, у наредном питању сам желела да добијем податке о ритуалним шалама на свадби (маскирање, опсцени хумор). Међутим, десигнат шала очигледно је за Саву значио 'смешан догађај'. (уп. Марија: *Мене интересују те шале које су биле на свадби? Да ли су им нешто причали: „Не*

⁶ О основним одликама етнолингвистичке грађе сакупљене у Медини уп. Biljana Sikimić, *Terenska istraživanja u Medini, Mađarska*, *Lingvističke aktuelnosti*, 2003/10. www.public.asu.edu/~dsipka/LA.htm.

⁷ Уп. М. Илић, *Социјални простор у фолклорним анегдотама – наративи Саве Сокића из Медине*, Етнографија Срба у Мађарској 5, Будимпешта, 2007 /у штампи/.

⁸ Уп. Анна А. Плотникова, *Материалы для этнолингвистического изучения балканославянского ареала*, Российская академия наук, Институт славяноведения и балканистики, Москва 1996.

⁹ О „хегемонији истраживача“ у интервјуу уп. C. Russell, D. Touchard, M. Porter, *What's Rapport Got To Do With It? The Practical Accomplishment of Fieldwork Relations Between Young Female Researchers and Socially Marginalized Older Men*, *The Qualitative Report*, vol. 7, num. 1, 2002, www.nova.edu/ssw/QR/QR7-1/russell.html. О „хегемонији информатора“ у интервјуу уп. Anemari Sorescu Marinković, *Torac via Clec: Când biografia bate etnografia*, *Caiete de teren*. Torac – metodologia cercetării de teren, Novi Sad 2006, 111–172.

знаш, ниси ништа научио“? Саво: *Па толко је народа било ту код нас. Па онда било и гужве још. Сироме дедац...* [следи одговарајућа анегдота] – 4.1).

Касније, током интервјуа, и Савета и ја смо, понекад свесно а понекад и несвесно, „подстрекивале“ и „иницирале“ Саву на приповедање анегдота:¹⁰ на пример, израз „чула сам“ у мојим питањима легитимисао је мене (истраживача) као особу блиску социјалном кругу у коме круже локалне анегдоте (Марија: *А чула сам да сте се ви много, много шалили?* – 7.1). Даље, и Савета и ја смо сугерисале фрагменте анегдоте, која нам је делом или у целости била већ позната, и тиме смо иницирале да Саво исприча интегралну верзију (уп. Марија: *А чула сам кад сте се напили да сте умели да окренете и капут?* – 7.7); уп. такође (1).

[1]

[1.1] **Савета:** Онда си пао у подрум с леђима, у дубоки подрум.
Па те коњ ујео.

[1.2] **Марија:** Е, како је то било? **Савета:** Марија, неће ти бити доста ови касета!

[1.3] **Саво:** Кобиле су биле, па је стриц возио кући кокуруз...

Конечно, у монологу је Саво користио временске прилоге *онда*, *једаред* као ознаке континуитета наративе и почетка нове наративне целине; уп. (2):

[2]

А једаред смо ошли орат с чиком...; Онда баба, кад је и баћа, Алексин отац, био код куће, ни ме знала уватит...; Онда је долазила ту неква, Савета, сјећаш се на Пони Ненику...; А једаред смо били, ишо сам са Дугачким чика Савом...; Онда сам био љети чувати пилиће...

Сегментација дискурса: завршетак наративе

У овом раду је примењен метод „сужене транскрипције“ (енгл. *narrow transcription*), који углавном изоставља паралингвистичке карактеристике исказа.¹¹ Недостатак такве транскрипције посебно је упадљив у анализи хумористичног дискурса, који читаоци често не могу разумети без помоћи додатних (енгл. *background*) информација које даје истраживач.¹²

¹⁰ О комуникативним улогама истраживача и информатора у полуинституционалним интервјуима који се спроводе у истраживањима хуманистичких наука уп. Ј. Гоффманова, 'Подсказывание', 'поддакивание' и другие виды стратегии преодоления коммуникативных барьеров, *Язык как средство трансляции культуры*, Москва 2000, 132-153.

¹¹ Уп. Richard A. Dressler, Roger J. Kreuz, *Transcribing Oral Discourse: A Survey and a Model System*, *Discourse Processes* 23 (1), 2000, 25-36.

¹² Уп. Helga Kotthoff, *Gender and humor: The state of the art*, *Journal of Pragmatics* 38, 2006, 4-25.

У дискурсу Саве Сокића, управо су невербална средства, као што су смех и мимика, служила као контекстуални индикатори хумористичног регистра и као дискурзивни маркери завршетка шале или анегдоте. Крај анегдоте обавезно је сигнализиран Савиним смехом, а врло често и узвиком *јаој (Боже)!*. Могла би се чак уопштити типична финална формула Савиног комичног наратива „смех + узвик *јаој (Боже)!*“, што добро илуструју следеће завршне реченице [уп. (3)]:

[3]

„Стани, никуда не дам коња више. Ви сте те битанге! Не дам вам коња више!“ Јој. [смех]; Сав сам се уредио нег што смо стигли кући. [смех] Јаој, Боже; Мислио сам у себи: „Нећу ни ић с тобом више!“ [смех] Јаој; „Ај“, каже, „сањо си. Ајд само.“ Јаој, Боже [смех].

Контекстуализација наратива

Моји саговорници су током разговора били свесни да је њихова прича упућена одређеном адресату, што се види у бројним метатекстуалним коментарима којима су појашњавали значење и поенту саме приче. Ти коментари су добро илустровали комуникативни контекст, а истовремено су показали какав однос Савета и Саво имају према истраживачу. У складу са класификацијом коју је понудила Биљана Сикимић,¹³ разликујемо коментаре који се односе на:

- језичка факта (Је се каже бега и код вас или бас? – 5.1);
- етнолингвистичка факта (На гангу су имали комар, кревет. То било тако прикуцато летава и на тим је било поњава, да не иду комарице. – 7.10);
- етнографска факта (О светим Игњатију било је једанаест кућа ће су свечари били на светог Игњатију, и ту су захтевали да идемо честитат. – 6.2);
- чин снимања (Марија, неће ти бити доста ови касета! – 1.2);
- поетолошка значења, тј. значење шале (Је сви су имали мале инструменте и лагане оно, под пазува или на раме. А он је читаво чудо, је ли, имао. – 5.5);
- околности разговора ([Савета завршава анегдоту о Жуки и сервира чорбу] Савета: „Ој, Бога ти материног, па ова је ко Жука!“ [смех] Је л добра чорба ил није? Саво: Мало мокра. Биљана: Кнедле су невероватне. Марија: Мало мокра? [смех]).

У теорији хумора, пак, сви метатекстуални коментари сигнализирају изостанак „подразумеваног знања“ између истраживача и информатора, које

¹³ Уп. Биљана Сикимић, *Тај тешко да су има по књиге*, Избегличко Косово, „Лицеум“, Крагујевац 8, 2004, 31-69.

је неопходно у разумевању хуморних форми.¹⁴ У наративима Саве и Савете Сокић најбројнији су метатекстуални коментари социјалних факата, што је свакако условљено значајном улогом актуелног социјалног контекста у настанку и разумевању хумора.¹⁵ И ту разликујемо коментаре који се односе на:

- особе (И тај Циго је, па стално увек био пијан скоро. И онда је теро порадицу, туко и жену, и шта ја знам. – 7.4);
- социјални простор (Тамо ће је у клуб нам, тамо била школа некад. – 6.2);
- социјалне односе (етнички стереотип – А иначе треба да се зна да се Циганин јако боји, не он што се боју, него сви се боје, само имаду велика уста и оно храбри су кад нема опасности, али чим се нешто мало појави, одма се уплаше. – 7.4).

Метатекстуални коментари, поред осталог, указали су на индивидуалне особине и склоности говорника. Тако је Саво, који је у време интервјуа имао 75 година, редовно наводио време и место сахране уколико је неки од поменутих актера у међувремену умро, док је *differentia specifica* Саветиних коментара било објашњење породичних и родбинских односа актера (уп. нпр. Саво: *А чико Мишка је био мајстор од дјеце*. Савета: *То је стриц рођени*. Саво: *Стриц рођени*. Савета: *Дједин рођени брат*. Саво: *У Вуковару је умро, сирома*).

3. Меморат

Анегдоте Саве Сокића засноване су на његовим аутобиографским сећањима. То значи да су аутобиографска сећања прошла процес „текстуализације“: од текста у свести приповедача и конкретног етнопоетичког система (у овом случају, жанр шаливе приче) до вербализованог усменог текста.¹⁶ Вербализовани усмени текст најопштије означавамо термином *наратив*,¹⁷ а

¹⁴ „Подразумевано знање .. [укључује] познавање локалног идиома, етно-социјалних чињеница, стереотипних ставова заједнице о актерима и др.“, уп. Svenka Savić, Veronika Mitro, *Diskurs viceva*, Serija: Razgovorni srpski jezik 2, Novi Sad 1998, 9.

¹⁵ Уп. Mary Crawford, *Gender and humor in social context*, Journal of Pragmatics 35, 2003, 1413-1430, (1420).

¹⁶ Уп. Лиљана Даскалова-Перковска, *За някои черти на етнопоетиката в наративната традиция*, Фолклор, традиции, култура, Сборник в чест на Стефана Стойкова, София 2002, 140.

¹⁷ Схватање *наратива* у овом раду најближе је дефиницији коју је дао амерички социолингвиста William Labov: „One method of recapitulating past experience by matching a verbal sequence of clauses to the sequence of events which (it is inferred) actually occurred. (...) Within this conception of narrative, we can define a *minimal narrative* as a sequence of two clauses which are temporally ordered: that is, a change in their order will result in a change in the temporal sequence of the original semantic interpretation; уп. William Labov, *Language in the Inner City : Studies in the Black English Vernacular*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, PA 1973, 360.

када посебно истичемо мнемоничке одлике наратива, онда користимо ужи термин *меморат*. Даље, понављањем у оквиру одређеног круга слушаца (породица, медински Срби), аутобиографски меморат може постати колективни. Коначно, чување и ширење „заједничког сећања и знања“, тј. колективних мемората, јесте базично начело за креирање идентитета и функционисање како микрозаједница (пријатеља, супружника, породице), тако и макрозаједница (сељана, регије, нације, итд.).¹⁸

Конструкција заједничког сећања/знања

Било да су се наративи односили на заједничке доживљаје или, што је чешће, само на Савине, и Савета и Саво су се смењивали у улози наратора, „монитора“ и „ментора“; подсећали су, исправљали и допуњавали једно друго.¹⁹ У наративима који се односе на заједничка Саветина и Савина аутобиографска сећања, према теорији конверзацијског сећања, уочавају се поступци евалуације (енгл. *validation*), као нпр. 4.2, и кореспонденције (енгл. *correspondence*), као нпр. 4.4, 4.5, 4.6.²⁰ Такође, саговорник са поузданијим сећањем може од ментора и монитора постати наратор: у примеру (4) Савета смењује Саву (4.6).

[4]

[4.1] **Марија:** Мене интересују те шале које су биле на свадби?

Да ли су им нешто причали: „Не знаш, ниси ништа научио“? **Саво:** Па толко је народа било ту код нас. Па онда било и гужве још. Сирома дедац, на шест-седам степеница се узлазило у културном дому, у просторије. А он сирома, мало је, насисо се. Кад је ишо доље, отисне му се, отклизне му се нога, он падне и лакат пребије. Јаој, онда дај, овај прва помоћ, кола су дошла. Хитна помоћ, однели га у болницу. Каже Алекса: „Ићемо код ђеде.“ – „Можемо, Алекса.“

[4.2] **Савета:** Није тако било, не, не.

[4.3] **Саво:** Но?

¹⁸ О улози заједничког сећања (енг. *shared memory*) и заједничког знања (енг. *shared knowledge*) у успостављању интимности код супружника уп. Monisha Pasupathi, Sarah Lucas, Amy Coombs, *Conversational Functions of Autobiographical Remembering: Long-Married Couples Talk About Conflicts and Pleasant Topics*, *Discourse Processes* 34 (2), 2002, 163–192. О Халбваксовом схватању колективног сећања (енг. *collective memory*) уп. Jeffrey Olick, Joyce Robbins, *Social Memory Studies: From „Collective Memory“ to the Historical Sociology of Mnemonic Practices*, *Annual Review of Sociology* 24, 1998, 105–140.

¹⁹ У комуникативном чину заједничког, конверзацијског сећања групе људи, наратор има главну улогу у креирању приче, монитори се повремено „укључују“ са исправкама и допунама, док ментори брину о томе да ли прича одговара тренутном комуникативном захтев; уп. Adrian Bangerter, *Identifying Individual and Collective Acts of Remembering in Task-Related Communication*, *Discourse Processes* 30 (3), 2000, 237–264.

²⁰ Уп. А. Bangerter, *isto*, 238.

[4.4] **Савета:** Овај дјечко што је радио код хитне помоћи, он је био позвани, био је гост у сватовима.

[4.5] **Саво:** А ко је то био? **Савета:** Густига, Черго Густига. **Саво:** Ја?

[4.6] **Савета:** И два-три лекара, доста овако чувена лекара, ту су код нас и прије долазили...

Када Савета препричава Савине доживљаје, може се говорити о посредованом Савином сећању и, уједно, о породичном сећању. Очигледно је да су ови наративи много пута препричавани у породичном кругу, што се уклапа у представу о породици као генератору колективног сећања појединца.²¹ Теренско истраживање мединских Срба показало је да део ових анегдота припада „заједничком сећању“, односно колективном меморату шире заједнице мединских Срба.

У сегменту (7.4) Савета почиње причу о Сави и локалном Рому, при чему се смењују треће и друго лице (уп. Савета: И тата узме једну шипку, не знам ја откуда с којег дрвета откине ... И, ти су узо ту од балеге шипку и турио кроз прозор, и тамо је горела ова петролејка, и то је тео овако да [претури петролејку]). Саветин метатекстуални коментар – Не знам ја откуда с којег дрвета откине – сигнализира да се ради о посредованој, неаутентичној форми сећања. Међутим, Саво исправља Савету (Саво: Нисам, ја сам тео да Циго увати тај прут. – 7.5). Даље, наратив се наставља као наизменична (ре)конструкција приче – кореспонденција (Савета: Па и уватио је. Саво: Ја сам му истрго из руке. А он гледа. Почо се дерати. Реко: „Само нек дође!“ Савета: Као: „Убићу ако је ко! Убићу га! Убићу га! Неће дуго!“ [смех] А они се сакрили. – 7.5). Коначно, Саво као поузданији наратор наставља причу у првом лицу, као аутобиографско сећање (Саво: Ја сам стао тако на рогаљ зида, знао сам... – 7.6).

У заједничкој конверзацијској реконструкцији аутобиографских мемората, с једне стране, и колективних мемората који нису обавезно засновани на личном искуству саговорника (нпр. када Савета препричава Савине доживљаје), с друге стране, уочавају се исте наративне технике, што потврђују и досадашњи налази о конверзацијском сећању.²²

Фактографија/веризам

Савини и Саветини наративи блиски су форми мемората у сегментима који утврђују емпиријске околности догађаја. Тако се наративи лоцирају у конкретно време и простор, тј. *када* и *где* се нешто збило. Такође, главни

²¹ Уп. J. Olick, J. Robbins, *Social Memory...* у: *Annu. Rev. Sociol.*, 123. О улози породице у развоју и преносу фолклора уп. Доротеја Добрева, *Житејски разкази и идентичност (По записи от с. Радуил, Самоковско)*, Български фолклор 5, „Разкази и разказивачи“, София 1994, 57-69.

²² Уп. M. Pasupathi, S. Lucas, A. Coombs, *Conversational Functions...* у: *Discourse Processes*, 183.

актери се готово редовно идентификују именом, презименом или надимком, а дају се и подаци о њиховим сродничким везама, или о томе да ли су још увек живи или не. Често, Савета и Саво почињу нарацију са анонимним актерима, да би током нарације у међусобном дијалогу идентификовали те исте актере (нпр. Савета: *Овај дјечко што је радио код хитне помоћи, он је био позвани, био је гост у сватовима*. Саво: *А ко је то био?* Савета: Густига, Черго Густига. Саво: *Ја?* – 4.4–5). Тако нарација (7) почиње као прича о „једном Циганину из Медине“, да би се кроз Савин и Саветин дијалог утврдио његов идентитет (Савета: *Тај јадан Циганин је ту стоји на хошку, скоро преко пута нас*. Саво: *Ко је то био?* Савета: Јанев. Саво: Јо Јанев! Ха! – 7.2–3). Ипак, нарација се после тога наставља као прича о „Циги“ (Савета: *И тај Циго је, на стално увек био пијан скоро* – 7.4), јер очигледно је само његов етно-социјални идентитет од важности за причу.

Свакако да навођење фактографских података припада веристичким наративним елементима, што је особено за фолклорне текстове блиске биографским причама и меморатима.²³ И управо у осциловању наратива између анонимних и конкретних актера види се померање овог усменог жанра од мемората ка фабулату, и обратно.

Понављање

Како се разговор са Савом и Саветом Сокић одвијао у два наврата, десило се да је једна анегдота из Савиног детињства испричана два пута: у првом сусрету (8. XII 2002) причали су наизменично Савета и Саво Сокић [уп. (5)]; у другом сусрету (9. XII 2002) наратор је био Саво Сокић [уп. (6)]. У сегменту (5) могу се приметити наративни поступци о којима је већ било говора: Савета као ментор иницира Савину нарацију, наводећи фрагменте анегдоте у трећем лицу (5.1) (*Није добро прошо оркестар с њим. Је се каже бега и код вас или бас? (...) Ишли су, је л, на светог Игњатију честитати*). Саво допуњава Савету (5.2), а затим Савета „препушта“ улогу наратора оцу (5.3), који прелази на форму мемората и прво лице (5.4). На крају, Савета, као ментор, у метатекстуалном коментару објашњава истраживачу хумористичну поенту (5.5).

[5]

[5.1] **Марија:** А на Игњата јесу ишла деца? **Савета:** Светог Игњатију мислите? Ишли су зато јер ту у селу било је ко је славио крсну славу. Ко ме је већ била крсна слава свети Игњатија. А мој тата, то вероватно вам није реко, он је био страховити музичар. Он је свиро у оркестру, али није добро прошо оркестар с њим. Је се каже бега и код вас, или бас? **Саво:** Бас. **Савета:** Оно велико чудо, како би он реко. Ишли су, је л, на светог Игњатију честитати.

[5.2] **Саво:** На једанаест мјеста.

²³ Уп. Б. Сикимић, *Тај тешко...*, у: Избегличко Косово, 40.

[5.3] **Савета:** Ај испричај то. И како је завршио тај бас.

[5.4] **Саво:** „Дјецо, помозте ми однети то тамо“, за нашом црквом имамо круг. Тамо је то научило бити, ти алати. Они неће. А ја узо тај бас, па како има поред друма, је л има улаз, направили су тако ћуприја од дрвета. А ја узо тај бас за врат, па сам га турио унутра: „Здраво, дјецо. Ако вам треба, носте га, ако вам не треба, оставте га“. Ал одњели га зато.

[5.5] **Савета:** Је сви су имали мале инструменте и лагане оно, под пазува или на раме. А он је читаво чудо, је ли, имао.

У разговору који се водио сутрадан, ја сам, сада већ познајући анегдоту о Сави дечаку и басу, покушала да га иницирам да ми је поново исприча. Саво је поновио основну структуру приче:

[6]

[6.1] **Марија:** А кажите ми да ли сте ви као мали исто свирали, овај, учили да свирате, или не? **Саво:** Ишо сам и ја мало, ал сам и оставио јер сам моро бас носити. Па сам оставио уполак. **Марија:** Па кад сте онда свирали у ту свиралу?

[6.2] **Саво:** Имали су тамбурице и, онда, оне веће тамбуре, и тај бас. То је велико било, ко та пећ. О светим Игњатију било је једанаест кућа ће су свечари били на светог Игњатију и ту су захтевали да идемо честитат. Па смо ишли. Била је већ поноћ кад смо завршили. Зато су, је л да, тамо напоју, дјеца смо били, нисмо били одрасли, да нас напију. Кад смо свршили, они узели тамбурице ко Циганин, па су ишли: „Дјецо, помосте ми носит ово чудо. Ја ћу полупати је!“ Код Алексе ми не дају у животу тај бас. Велико је то било. А тешко је било у то свирати. Тврда жица биле. „Не, ја, то је твој алат. Донеси га у школу!“ Тамо ће је у клуб нам, тамо била школа некад. Реко: „Ако нећете помоћи, ја ћу је кљукнит вамо под ову ћуприју. Нек је једе бола!“

[6.3] **Марија:** Нек је једе? **Саво:** Нек је једе бола. **Марија:** А шта је бола? **Саво:** Па шта, то с тако нашли: „Бола те појела.“

[6.4] А ја узо тај бас и турио под ћуприју: „Здраво, дјецо!“ И дошо сам кући. А ни они нису одњели. Други дан су однели је. **Марија:** Па јесте и ви тада били дете? **Саво:** Молим? **Марија:** И ви сте тада били дете? **Саво:** Па да. [смех]

Неки изрази се понављају готово истоветно у обе верзије, што говори о томе да је анегдота већ много пута понављана у породичном кругу, нпр. израз *чудо* за бас (Савета: *Оно велико чудо*, како би он реко. – 5.1; Саво: *Дјецо помозте ми носит ово чудо*. – 6.2). Наизглед неважан детаљ – „број посећених кућа“ (11) – помиње се у обе верзије, зато што то мотивише Савино понашање (умор и резигнацију) [уп. 5.2, 6.2.].

С друге стране, поновљени наратив (6) проширен је новим детаљима, посебно у оним сегментима који преносе Савин став и „доживљени говор“

(Велико је то било. А тешко је било у то свирати. Тврда жица биле... Реко: „Ако нећете помоћи, ја ћу је кљукнит вамо под ову ћуприју. Нек је једе бола!“ – 6.2). Очигледно је да је верзија испричана другог дана – шира, чему је допринео како раст поверења између истраживача и информатора,²⁴ тако и проналажење комуникативних улога које задовољавају обе стране.

Фабулат

У јужнословенској фолклористици и етнографији постоје термиолошке недоумице у вези са комичним наративима.²⁵ Ипак, нарације Саве Сокића могу се, се према својим жанровским одликама, најпре одредити као анегдоте. Жанр анегдоте је, пак, у светској и српској фолклористици дефинисан као „гранични“ – између мемората и фабулата.²⁶ Сам информатор Саво Сокић користи термин *шала*, који истовремено значи и „смешан догађај“ и „шалива прича“ (*Тако, проводио шале којекакве, приче. – 7.2*).

Према налазима јужнословенских фолклориста, основна поетичка тежња анегдота и шаливих прича огледа се у стварању круга прича око једне личности.²⁷ Такође, савремена етнографска теренска истраживања у бугарском градићу Банско указала су на исти процес, при чему су се неке приче сасвим одвојиле од конкретних имена локалних шаливчина и почеле да се преносе као део локалне традиције.²⁸

Приче Саве Сокића следе ово основно поетичко правило, а сам наратор Саво представља себе као главног актера који покреће радњу и води је ка климаксу. У наративима, Саво себе означава надимком *Врагмарко* и придевом *горопадан* (уп. Саво: *Рад Врагмарка ме је госпоја Милојка прекрстила, сам горопадан био*). Следећи пример (7) представља транскрипт дела разговора са Савом Сокићем, када је Саво исприповедао две анегдоте, једну за другом – о „Диганину“ (7–7.6) и о Томи (7.7–7.10):

²⁴ О „поверењу“ између истраживача и информатора уп. Svetlana Ćirković, *Despre încrederea în cercetător: un bosniac în Toracu-Mic*, Torac : Metodologia cercetării de teren, (уп.) Annamarie Sorescu Marinković, Novi Sad 2006, 225-266.

²⁵ Уп. Stjepan Hranjec, *Semantičko polje usmene anegdote*, Rad XXXVII. kongresa Saveza udruženja folklorista Jugoslavije, Plitvička jezera, Zagreb 1990, 327-328; Maja Bošković-Stulli, *Usmena književnost kao umjetnost riječi*, Zagreb 1975, 139.

²⁶ Уп. М. Blache, *The anecdote...*, у: Folklore; Снежана Самарџија, *Поетика усмених прозних облика*, Београд 1997, 168.

²⁷ Уп. Нада Милошевић-Ђорђевић, *Од бајке до изреке : обликовање и облици усмене прозе*, Београд 2000, 171. Уп. и Петар С. Пешут, *Ратничко-патријархална анегдота*, Београд 1989, 56.

²⁸ Уп. Е. Miceva, *Anegdota i vic...* у: SUFJ XXXVII, 347.

[7]

[7.1] **Марија:** А чула сам да сте се ви много, много шалили?
Саво: Научио сам. **Марија:** А шта сте радили? **Саво:** Тако, проводио шале којекакве, приче.

[7.2] **Савета:** Овако, шалио се на примјер, пример, са једним Циганином из Медине. Тај јадан Циганин је ту стојо на ћошку, скоро прекопута нас.

[7.3] **Саво:** Ко је то био? **Савета:** Јанев. **Саво:** Јо, Јанев! Ха!

[7.4] **Савета:** И била је пуна тиква у њега, и у покојног чика Мишке, и то славно друштво мединско кад се покупило, ишли су, то је после поноћи било, из бирцуза. И тај Циго је, па стално увек био пијан скоро. И онда је теро порадицу, туко и жену и шта ја знам. И дођу татини, а тату је онда читава чета пратила, јел надали су се да ако и тата позове унутра, још и ту може једну да се попије. Иду они ту пред тим Циганином. И чује да Циго дере се, галами са дјецом, са женом, оће да и убије и тако. [смех] И онда још, да извинете, било је онако балеге, јел ко сеоски друм, по друму. И тата узме једну шипку, не знам ја откуда, с којег дрвета откине, које му било при руци и умочи ту шипку у ну балегу. А код Цигана је био прозор, па избили су стакло и ставили су папир, новине, нешто тако. А иначе треба да се зна да се Циганин јако боји, не он што се боју, него сви се боје, само имаду велика уста и оно храбри су кад нема опасности, али чим се нешто мало појави, одма се уплаше. И, ти су узо ту од балеге шипку и турио кроз прозор, и тамо је горела ова петролејка, и то је тео овако да...

[7.5] **Саво:** Нисам, ја сам тео да Циго увати тај прут. **Савета:** Па и уватио је. **Саво:** Ја сам му истрго из руке. А он гледа. Почо се дерати. Реко: „Само нек дође!“ **Савета:** Као: „Убићу ако је ко! Убићу га! Убићу га! Неће дуго!“ [смех] А они се сакрили.

[7.6] **Саво:** Ја сам стао тако на рогаљ зида, знао сам, ако изађе напоље, неће он одма скочити на улицу. Него ће провирјети да куда, ће има неког. Кад је оптурио главу, а ја му шчепарим главу, вако под пазуво, па бјеж вамо до поред друма. Ја сам у чизмама, он је био у папучама некима. Хе! Кад сам стигао ће је било највеће блато, а ја му попустим мало врат. Гледа горе на ме, каже: „Е, куда ме носиш?“ – „Никуда!“ Тамо сам га смето у блато, па сам наставио. [смех] Кума Милош, мишљо сам да ће се помамити од смија. [смех]

[7.7] **Марија:** А чула сам кад сте се напили да сте умели да окренете и капут?

[7.8] **Саво:** Томин. Јо, сиром Томо, сад смо га саран'ли, прекјуче, кад ли.

[7.9] **Марија:** Како сте се то шалили?

[7.10] **Саво:** О Духовима је било. Та кума Илија је био бирташ. И он је дошо, доно је пиво и шта ја знам, пиће. А страшна је велика олуја наишла, вјетар, прашина, а тај чика Томо је био у, уним руву. Каже: „Дјецо, ајмо кући, ја већ не могу даље поднети“ – „Томо, мораш, лежи ту на астал горе.“ И он је лего, сав се упрљо, било је од прашине црно руво, је ли. И сад кад ће, ићемо кући, а био је доста напит. Каже он мени: „Како да ја идем кући?“ – „Никако, Томо, ајде да ти испрашим руво, да ти испрашим руво, па ћемо те отпратит ја и Мишка.“ И кад смо се већ спремили, а ја: „Ајде вамо, па се опреми!“ А ја сам, натрашке сам сам га увуко у капут и на леђима сам му закопчо. Није он то приметио. Но сад, водили смо га кући. А брат, они су спавали са братом у комарнику, тако над, на гангу су имали комар, кревет. То било тако прикуцато летава и на тим је било поњава, да не иду комарице, па ћемо некако га. Каже Мишка: „А како ће се распремити?“ – „То је већ његова брига“, реко. Но добро, дођемо у авлију, керови су лајали и оду керови. А брат му Милан тури главу: „Хо, бога му, таквог га још нисам виђо“. Реко: „Дужи ту поњаву! Ајде устај!“ Усто је, кад је диго поњаву, усто је, а ја узмем Тому гурнем у кревет, сам га још и окрено да Милан може лећи од њега. А други дан, је ли, требало је ранити, Милан је усто, а овај не устаје. Није знао се распремити. [смех] Па му изађе отац: „Одакле ћеш?“ – „Ајде, распреми ме прије! Не можем устат!“ [смех] Еј, Саво је био ту, је ли, ја не знам ко је био ту. Знам да је кума Мишка ту био, а други ко је био – не знам, тако да ја нисам осто, мене нису примили за то. Сирома Томо. Јој Боже.

Саво Сокић преузима током наратије две перспективе: он као актер исмејава друге и излази као победник у агоналним односима (што је чешћи случај), или може бити исмејан, односно кажњен (нпр. у низу његових анегдота из детињства, које нисмо наводили у овом раду).²⁹ У том смислу, његови наративи следе основну поетичку структуру анегдоте, која је заснована на односима испитивања и кажњавања/награђивања између два човека.³⁰

Сиже свих комичних наратива Саве Сокића може се уопштити као „ремећење и померање граница у социјалном понашању“. Тако, у наратији (7–7.6), он неочекивано продире у приватни простор комшије Рома, не би ли га уплашио, а у другом случају (7.7–7.10) он свом пијаном другу облачи наопак

²⁹ Транскрипти тих анегдота могу се наћи код: М. Илић, *Социјални простор... у: Етнографија Срба*.

³⁰ Уп. П. Пешут, *Ратничко-патријархална анегдота*, 33. О двострукој позицији главног јунака у комичним наратијама уп. S. Savić, V. Mitro, *Diskurs viceva*, 10.

капут и тиме га увлачи у низ комичних ситуација. Затим, једна од најбитнијих жанровских одлика анегдоте јесте локализација у времену и простору, као и то што се односи на конкретне личности.³¹ Тај поступак примећујемо и у наведеним Савиним наративима (уп. нпр. *На ћошку прекопута нас / после поноћи / из бириџа / Јанев – 7.3–4; о Духовима / у биртији (Та кума Илија био бирташ) / Томо / Томина кућа – 7.10*).

Са формалне стране, Савине приче имају структуру карактеристичну за вицеве, шале, анегдоте и шалјиве приче уопште: увод – регресија (успоравање) – обрт / кулминација / изненадно решење.³² У сегменту (7–7.6) уочава се аналогна структура: одлазак до *Циге* (увод), *Цига* прети (регресија), Саво хвата и носи *Цигу* (обрт), престрављени *Цига* пита где га Саво носи (кулминација), Саво га спушта на земљу, у блато (решење). Оваква структура се препознаје и у другим Савиним комичним наративима.

У тежишту наратије Саве Сокића јесте дијалог, који има пресудну улогу у карактеризацији ликова, у сигнализирању основног тона и става лица које говори према саговорнику, као и друштвених односа.³³ Тако, дијалози из примера (7–7.6) од Циганинове претње (*Убит'у ако је ко! Убит'ту га! Убит'у га! Нет'е дуго!*) до побожног страха (*Гледа горе на ме, каже: „Е, куда ме носиш?“*), функционишу као потврда стереотипа о „јуначком кукавици Циганину“. Стереотип је прво експлициран у метатекстуалном коментару (Савета: *Само имаду велика уста и оно храбри су кад нема опасности, али чим се нешто мало појави, одма се уплаше. –7.4*), а затим је имплицитно поновљен у наратији.³⁴

Саво Сокић у наратији користи углавном перфекат и, ређе, презент.³⁵ На језичком нивоу, у његовим анегдотама примећују се бројни дијалектизми, типични медински изрази, изреке, псовке, имена и надимци, који доприносе успешној контекстуализацији шале.³⁶ Процес потпуне фабулације могао би бити у деперсонализацији и типизацији јунака. Такви процеси се могу приметити у примерима који већ прерастају у етнички хумор³⁷ (7–7.6) и комедију ситуације (7.7–7.10).

³¹ Уп. П. Пешут, *Ратничко-патријархална анегдота*, 28.

³² Уп. S. Savić, V. Mitro, *Diskurs viceva*, 11.

³³ Овако значајна улога дијалога у комичним наратијама бива поетичка константа; уп. П. Пешут, *Ратничко-патријархална анегдота*, 173 и M. Blache, *The anecdote...* у: *Folklore*.

³⁴ Класификација стереотипа дата је у радовима пољског етнолингвисте Бартмињског; уп. Ежи Бартмињский, *Языковой образ мира: очерки по этнолингвистике*, Москва 2005, 144–146.

³⁵ У наратији вицева уопште доминира презент, а затим следи перфекат; уп. S. Savić, V. Mitro, *Diskurs viceva*, 12–13.

³⁶ Дијалектизми се користе као градивни материјал у комичним наратијама, уп. П. Пешут, *Ратничко-патријархална анегдота*, 241; S. Savić, V. Mitro, *Diskurs viceva*, 13.

³⁷ О етничком хумору у Србији XX века уп. Гордана Љубоја, *Етнички хумор XX века*, Београд 2001.

Анегдота – између индивидуалног и колективног

Анегдота је, по дефиницији, „гранични“ фолклорни жанр и стога може послужити као добар пример за студију случаја о томе како аутобиографско сећање (меморат), процесима фабулације, прелази у домен колективног (фабулата или колективног мемората). Наиме, људи конструишу своја сећања тако што праве одређени избор из неограниченог складишта личног искуства. Та сећања, поред осталог, служе за то да промовишу одређени тип социјалних интеракција и слике о себи и о „другоме“. Тако, Мединац Саво обликује своја аутобиографска сећања у матриксу усмене традиције шаливога фолклора и тиме открива свој хумористични *Weltanschauung*. Даље прихватање и пренос такве традиције у кругу породице и сељана постаје „a mirror and a lamp – a model of and a model for society“,³⁸ односно – део њиховог колективног сећања и идентитета.

³⁸ J. Olick, J. Robinson, *Social Memory...y*: Annual Review of Sociology, 124.

Marija Ilić

Folklore Anecdote Between Memorata and Fabulata

– Field Research of Serbs in Medini (Hungary)* –

Key words: folklore anecdote, ethno linguistics, memorat, fabulat, discourse, pragmatic markers

This work is based on folklore material, which was gathered during ethno linguistic field research of Serbian traditional lexicon and spiritual culture in Medina village in Hungary in 2002. Folklore material is composed of the sayings by the informer Sava Sokic and primarily can be defined as a series of comical narrations. If we look upon these narrations as a genre of oral speech and within context of ethno linguistic interview, we can notice a complex structure of this oral genre. That is, this genre functions as a memorat with typical beginnings and met textual comments. On the other hand, it respects almost all genre norms, which are characteristic for folklore anecdote. Therefore, comic narrations of Save Sokic, and that are valid also for folklore anecdote in general, can be classified as borderline genre – between memorata and fabulata.